

УДК 343.226(477)(438)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.17>

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОСТРАЖДАЛИХ

Швець Д.В.,*ректор Львівського державного університету внутрішніх справ,**доктор юридичних наук, професор,**заслужений працівник освіти України*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>**Кісіль З.Р.,***заступник директора**навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки**Львівського державного університету внутрішніх справ,**доктор юридичних наук, професор,**заслужений діяч науки і техніки України*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1405-4547>**Кісіль Р.-В.В.,***науковий співробітник**науково-дослідної лабораторії**OSINT-досліджень та безпекової аналітики**навчально-наукового інституту управління, психології та безпеки**Львівського державного університету внутрішніх справ,**кандидат юридичних наук*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2276-5250>

Швець Д.В., Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Торгівля людьми під час воєнного стану в Україні: психологічні аспекти постраждалих.

Стаття присвячена дослідженню основних форм торгівлі людьми та її поширення як в Україні, так і в інших країнах. Зазначено, що торгівля людьми не є ізольованим явищем; вона тісно пов'язана зі світовими подіями, позаяк збройні конфлікти, стихійні лиха, фінансові кризи, політична нестабільність, а також зміни в міграційних потоках істотно впливають на структуру та масштаби торгівлі людьми в усьому світі та в окремих державах. Зазначено, що зазіхання, пов'язані з работоргівлею та експлуатацією рабської праці, часто залишаються прихованими, їх високий рівень латентності є зумовленим не лише специфікою вчинення цих правопорушень, але й зусиллями делінквентів, які намагаються приховати сліди, уникнути виявлення, розкриття та розслідування, а також ухилитися від кримінальної відповідальності. На основі проведених досліджень виявлено психологічні особливості жертв торгівлі людьми розроблено соціально-психологічні портрети основних груп постраждалих та надано рекомендації щодо ефективної комунікації з ними. Акцентовано увагу на тому, що жертви торгівлі людьми переживають жакливі психологічні та фізичні травми. Життя в нелюдських, рабських умовах руйнує їхнє життя, призводячи до глибоких особистісних та соціальних проблем. Саме тому якісна та своєчасна допомога цим людям є життєво важливою, позаяк її мета — мінімізувати наслідки стресу та інші негативні наслідки рабства, допомогти постраждалим повернутися до нормального життя та знизити ризик повторної віктимізації, тобто запобігти тому, щоб вони знову стали жертвами.

Незважаючи на те, що світова спільнота прийняла чимало міжнародних нормативно-правових актів для запобігання та протидії торгівлі людьми та рабству, не всі держави, включаючи Україну, успішно виконують ці зобов'язання. В Україні органи державної влади, некомерційні, громадські та міжнародні організації співпрацюють у боротьбі з торгівлею людьми, проводячи дослідження, просвітницьку роботу серед мігрантів та рейди для виявлення та порятунку жертв. Однак цих заходів недостатньо. У статті запропоновано низку заходів, покликаних посилити боротьбу з торгівлею людьми.

Ключові слова: торгівля людьми, психологічна специфіка потерпілих, форми торгівлі людьми, жертви торгівлі людьми, соціально-психологічний портрет, жертви трафікінгу.

Shvets D.V., Kisil Z.R., Kisil R.-V.V. Human trafficking during martial arts in Ukraine: psychological aspects of victims.

The article is devoted to the study of the main forms of human trafficking and its spread both in Ukraine and in other countries. It is noted that human trafficking is not an isolated phenomenon; it is closely related to world events, since armed conflicts, natural disasters, financial crises, political instability, as well as changes in migration flows significantly affect the structure and scale human trafficking worldwide and in individual states. It is noted that encroachments related to slave trade and exploitation of slave labor often remain hidden, their high level of latency is due not only to the specifics of committing these offenses, but also by the efforts of delinquents who try to hide their tracks, avoid detection, disclosure and investigation, as well as evade criminal liability. Based on the research conducted, the psychological characteristics of victims of human trafficking were identified, socio-psychological portraits of the main groups of victims and Recommendations are given for effective communication with them. Attention is focused on the fact that victims of human trafficking experience terrible psychological and physical trauma. Living in inhuman, slave-like conditions destroys their lives, leading to deep personal and social problems.

That is why high-quality and timely assistance to these people is vital, as its goal is to minimize the effects of stress and other negative consequences of slavery, help victims return to normal life, and reduce the risk of re-victimization, that is, to prevent them from becoming victims again. Despite the fact that the world community has adopted many international legal acts to prevent and combat human trafficking and slavery, not all states, including Ukraine, successfully fulfill these obligations. In Ukraine, state authorities, non-profit, public and international organizations cooperate in combating trafficking people, conducting research, educating migrants, and raids to identify and rescue victims. However, these measures are not enough. The article proposes a number of measures to strengthen the fight against human trafficking.

Keywords: human trafficking, psychological characteristics of victims, forms of human trafficking, victims of human traffickers, socio-psychological portrait, victims of trafficking.

Постановка проблеми. Торгівля людьми – це глобальна проблема, що існує тисячоліттями, але у 21 столітті вона набула надзвичайних масштабів, охопивши цілі нації та континенти. Це злочин міжнародного характеру, який загрожує безпеці не лише окремих країн, а й усього світу. Боротьба з торгівлею людьми є одним із найактуальніших питань міжнародного співробітництва.

Свобода особистості є однією з найвищих цінностей, гарантованих міжнародним правом та Конституцією України. Проте реалізація цього права стикається з труднощами через корисну спрямованість, груповий характер та високий рівень латентності злочинів, пов'язаних з работоргівлею. За даними ООН, близько 20 мільйонів людей перебувають у рабстві, причому понад 70% з них експлуатуються у сфері проституції та інших сексуальних послуг. Незважаючи на значний прогрес у боротьбі з цим явищем, повністю викоринити торгівлю людьми та рабство поки не вдалося навіть у розвинених країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика та питання торгівлі людьми досліджувались такими науковцями як Р. Андрусишин, М. Буряк, В. Валкенбург, М. Васильєва, Д. Джоунз-Паулі, В. Іващенко, Я. Когут, О. Кочерга, О. Краєвська, В. Куц, Л. Ледерер, В. Мельнікова, М. Менцелопулу, Е. Мручківська, Е. Ніснер, Дж. Оккіпінті, А. Орлеан, О. Палагнюк, Н. Пахом'юк, Р. Рамфа, В. Руджієро, І. Сидорук, К. Стірмен, О. Стеблинська та ін. Однак, незважаючи на достатню кількість праць, дослідженню питання психологічних аспектів постраждалих в контексті торгівлі людьми під час воєнного стану в Україні не приділено належної уваги.

Метою цієї роботи є дослідження психологічних особливостей та наслідків, що виникли в осіб, які постраждали від торгівлі людьми в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації проти України.

У цьому науковому дослідженні ми послуговувались комплексом методів пізнання. Методологічне підґрунтя включало діалектичний, формально-логічний, аналітичний, синтетичний, аксіологічний, системний, функціональний та методичний підходи.

Виклад основного матеріалу. Торгівля людьми – це надзвичайно жорстокий злочин, що залишає глибокі та руйнівні психологічні шрами на своїх жертвах. Люди, які пережили експлуатацію, нерідко стикаються з серйозними та довготривалими наслідками для психічного здоров'я. Серед найпоширеніших з них – депресія, тривожні розлади та залежність від психоактивних речовин.

Торгівля людьми (trafficking) сьогодні є надзвичайно гострою соціальною проблемою, що становить пряму загрозу основним правам людини. Вона порушує право на свободу та особисту недоторканність, право на життя та здоров'я, а також право на повагу до гідності, що включає заборону на тортури та жорстоке, нелюдське поводження [1]. Цей злочин не має географічних кордонів. Його жертвами стають люди як у економічно розвинених країнах, так і в тих, що переживають політичні та економічні зміни або ж постраждали від збройних конфліктів.

Хоча достеменну кількість жертв торгівлі людьми майже неможливо встановити, Міжнародна організація праці (МОП) офіційно заявляє, що близько 50 мільйонів людей щодня перебувають у сучасному

рабстві. Це означає, що вони або вимушені працювати супроти власної волі, чи перебувають у примусовому шлюбі. Ця шокуюча цифра становить приблизно кожну 150-ту людину у світі. Оцінки також показують, що сучасне рабство не є короточасним явищем. Перебування у примусовій праці може тривати роками, а в більшості випадків примусовий шлюб є довічним вироком. На жаль, ситуація з часом не покращується [2].

Бідність є основною причиною торгівлі людьми, оскільки змушує багатьох погоджуватися на експлуатацію, навіть у найжахливіших умовах. Також нелегальна міграція значно підвищує ризик потрапляння в руки трафікерів. Мігранти без документів не мають змоги захистити себе, що робить їх легкою мішенню. Торговці людьми часто забирають їхні документи, примушують до безоплатної праці та не гребують насильством, включно з побиттям, зґвалтуваннями та навіть вбивствами.

В Україні найбільш поширеними формами торгівлі людьми є:

- *сексуальна експлуатація*: проституція, сфера розваг, сексуальні послуги, виробництво та розповсюдження порнографії.
- *трудова експлуатація*: рабська праця на виробництві (тіньова економіка, виробництво контрафактної продукції) та у домашньому господарстві.
- *жебракство*.
- *інші менш поширені форми*.

Жертвою торгівців людьми може стати будь-яка людина, незалежно від віку та статі. Особливо вразливими є:

- незаміжні жінки, самотні матері, розлучені особи.
- молодь, безпритульні діти, діти-сироти, вихідці з неблагополучних сімей.
- сільське населення.
- внутрішньо переміщені особи.
- іноземні громадяни — трудові мігранти.
- особи, які зазнали насильства (зокрема, сексуального).
- бідні, малозабезпечені особи.
- особи з проблемами психічного здоров'я.

Найбільш вразливими до торгівлі людьми є:

- жінки віком 18–26 років (передусім незаміжні) – вразливі до сексуальної експлуатації.
- чоловіки віком 25–60 років (насамперед одружені) – вразливі до трудової експлуатації.
- діти віком 13–18 років (передусім дівчатка з неповних та реструктурованих сімей).

Особливо вразливою категорією жертв торгівлі людьми є жінки та діти. Найчастіше їх експлуатують з метою сексуальних послуг, використовують як домашніх робітників або змушують жебракувати. Під час вербування цих осіб часто вводять в оману. Їм обіцяють високооплачувану роботу або навчання в елітних закордонних закладах, приховуючи справжню мету – сексуальну експлуатацію. На жаль, нерідко трапляється, що жінок, які вже працювали у сфері секс-послуг, вивозять за кордон під виглядом продовження цієї діяльності чи за іншими обіцянками. Проте після прибуття в них вилучають документи, і вони опиняються в сексуальному рабстві. Це відбувається через постійні погрози, шантаж та фізичне насильство, що повністю позбавляє їх волі та можливості чинити опір. Це є класичним прикладом торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Важливо розуміти, що початкова «згода» на певну діяльність втрачає будь-яке значення, коли людина опиняється в умовах примусу, повного контролю та нелюдського поводження.

Жертви торгівлі людьми апriori зазнають вкрай важких психологічних й фізичних травм. Життя у нелюдських, рабських умовах ламає їх життя, що призводить до вкрай серйозних особистих й соціальних відхилень. Власне тому якісна й своєчасна допомога таким людям є вкрай потрібною. Її мета полягає у зменшенні стресових проявів та інших негативних наслідків перебування у рабстві, сприяти їхньому поверненню до нормального життя, а також зменшити ризик повторної віктимізації.

Переживання торгівлі людьми може мати численні негативні психологічні наслідки, як короткострокові, так і довгострокові. Ці наслідки нерідко ведуть до дезадаптивної поведінки, психічних розладів та зловживання психоактивними речовинами. Щоб повною мірою зрозуміти складність цього злочину та ефективно допомагати постраждалим, важливо знати, які саме наслідки виникають і як вони впливають на жертву. По суті, торгівля людьми – це повне підкорення та контроль над іншою особою з метою її експлуатації, досягнуті за допомогою сили, обману або примусу. Торговці людьми цілеспрямовано шукають вразливих людей. До них належать внутрішньо переміщені особи, бездомні, біженці, а також ті, хто відчуває нестачу соціальної підтримки, має обмежені ресурси або є психологічно та емоційно нестабільним.

Злочинці цілеспрямовано шукають людей, якими легко маніпулювати та контролювати, впливаючи на їхні вразливі місця. Одночасно вони створюють залежність і формують спотворене сприйняття ре-

альності. Ця хибна дійсність, створена обманом, маніпуляціями та силою, змушує жертв сумніватися у власному розумінні правди, втрачати довіру до інших і не бачити інших варіантів.

Досвід торгівлі людьми може як спровокувати, так і посилити вже наявні психічні розлади та симптоми. Водночас, люди, які вже мають психічні розлади або обмежені можливості, є надзвичайно вразливими до маніпуляцій та експлуатації в умовах торгівлі людьми.

Досвід торгівлі людьми може мати серйозні психологічні наслідки, серед яких: депресія; тривожні розлади; панічні атаки; посттравматичний стресовий розлад (ПТСР); вживання психоактивних речовин; сором і почуття провини; відчуження та соціальна ізоляція; суїцидальні думки; порушення ідентичності.

На ризик розвитку психічних розладів у жертв торгівлі людьми впливає безліч чинників. До них належать:

- **Минулі травми або досвід насильства:** Якщо людина вже переживала травматичні події або насильство, її вразливість до подальших психологічних проблем зростає.
- **Довготривала експлуатація:** Чим довше триває рабство, тим глибшими й руйнівнішими є психологічні наслідки.
- **Фізичне насильство:** Застосування фізичної сили значно посилює травму та підвищує ймовірність психічних розладів.
- **Обмеження свободи пересування:** Неможливість вільно пересуватися під час перебування в рабстві посилює відчуття безсилля та пастки.
- **Тривала відсутність базових потреб:** Недостатність їжі, води, безпечного сну та інших життєво необхідних умов протягом тривалого часу завдає величезної шкоди психіці.
- **Слабкий рівень психологічної підтримки після визволення:** Відсутність належної допомоги після звільнення не дає жертві можливості відновитися та подолати травму.

Хоча перелічені психологічні наслідки добре відомі, розуміння того, як ці діагнози та симптоми впливають на здатність людини виживати під час рабства або після визволення, є надзвичайно корисним для роботи з жертвами торгівлі людьми. Наприклад, людина в стані депресії може мати симптоми, що ускладнюють реалістичну оцінку себе, світу та своїх обставин. Це може заважати їй усвідомити свою ситуацію, шукати допомогу або навіть повірити в можливість змін. Таке усвідомлення допомагає фахівцям краще адаптувати стратегії підтримки та реабілітації.

Особам у депресивному стані може бути важко ясно мислити та приймати рішення, належно доглядати за собою, відчувати себе гідною або мотивованою до змін. При тривожному розладі людина може відчувати як загальні, так і специфічні страхи та занепокоєння. Її можуть переслідувати тривожні думки, які ускладнюють нормальне функціонування, оскільки вона постійно намагається впоратися зі своїми страхами та тривогами.

Переживши торгівлю людьми, жертви можуть стикнутися з численними психологічними проблемами, які проявляються як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Ці наслідки часто впливають на дезадаптивну поведінку, різноманітні психічні розлади та зловживання психоактивними речовинами. Для тих, хто працює з постраждалими від торгівлі людьми, вкрай важливо розуміти, як саме ці діагнози та симптоми впливають на їхню здатність виживати під час рабства або після звільнення. Це усвідомлення є ключовим для адекватного сприйняття всієї складності цього злочину та ефективної допомоги.

Торгівля людьми – це, по суті, повне поневолення та контроль над іншою особою з метою її експлуатації. Злочинці досягають цього, застосовуючи силу, шахрайство або примус. Вони цілеспрямовано вишукують вразливих людей: це можуть бути внутрішньо переміщені особи, безхатченки, біженці, а також ті, хто не має достатньої соціальної підтримки, обмежений у ресурсах або є психологічно та емоційно нестабільним.

Психологічний портрет жертви торгівлі людьми ґрунтується на тому, що в ситуацію рабства найчастіше потрапляють люди з певними психологічними особливостями, а подальше застосування до них різних способів впливу призводить до специфічних психологічних травм. Досвідчений фахівець може розпізнати ознаки посттравматичних стресових травм, що допомагає в ідентифікації жертв та ефективній комунікації з ними.

Ознаки жертви торгівлі людьми включають:

- песимістичне мислення, плутаність свідомості, розлад пам'яті та сну.
- високий рівень збудження, компульсивна поведінка (безглузді, ритуальні дії, від яких людина не може звільнитися).
- екстраверсія, відсутність схильності до самоаналізу, спонтанні дії під впливом оточення.
- значний ступінь соціальної неконформності у поєднанні із залежністю від сильнішої особистості.
- схильність до ризикованої поведінки, особливо у групі під впливом лідера.
- швидка зміна настрою, залежність вчинків від зовнішніх впливів.

У жертв торгівлі людьми нерідко спостерігаються аутоагресивно-віктимні патерни, котрі проявляються через залежність від психоактивних речовин. Це може бути як спроба самолікування, так і вже існуюча залежність від однієї чи кількох таких речовин. Під впливом наркотиків або під час абстинентного синдрому (так званої «ломки») жертвам стає вкрай важко ясно мислити та приймати зважені рішення. Це також може призвести до саморуйнівної поведінки, включаючи суїцидальні думки, самоушкодження (аутоагресію) або навіть агресію до оточуючих. Крім того, торговці людьми активно використовують психоактивні речовини для контролю над жертвами. Вони або втягують їх у вживання цих речовин, або ж повністю контролюють доступ до них. Це дає злочинцям можливість повністю контролювати, маніпулювати та експлуатувати жертву.

Жінки, які зазнали сексуальної експлуатації, часто повертаються додому виснаженими, пригніченими, з ознаками депресії, а іноді — збудженими чи агресивними. У більшості виявляються статеві хвороби, включаючи ВІЛ, а також наркотична/алкогольна залежність. Характерний страх перед трафікерами та майбутнім, проте у деяких присутнє бажання помсти.

Стан жертви торгівлі людьми часто включає симптоми хронічної віктимізації: низьку самооцінку, виражене почуття провини, страх перед майбутнім, замкнутість, небажання розмовляти, нестабільний емоційний стан, відсутність інтересу до життя, відчуття безнадії, схильність до суїциду, придушення статевого потягу, а іноді – ненависть до чоловіків.

Однією з найпоширеніших проблем є небажання жертв звертатися до правоохоронних органів. Мотиви цього можуть бути різними:

- страх відповідальності за порушення міграційного законодавства через нелегальне перебування в країні.
- страх насильства з боку експлуататора.
- побоювання за своє життя, здоров'я або життя та здоров'я близьких.
- залежність від експлуататора (економічна, фізична чи психологічна).
- страх перед адміністративною або кримінальною відповідальністю за примусові злочини (проституція, злочинство, жебрацтво).
- переконання, що жертва сама давала згоду на роботу, що вселяється експлуататором.
- незнання або неусвідомлення порушення своїх прав, самозвинувачення, що є симптомом посттравматичного стресового розладу або результатом повторної віктимізації через неправильне ставлення оточення.

Висновки. Для ефективного забезпечення прав та інтересів жертв торгівлі людьми вкрай важлива своєчасна ідентифікація постраждалих. Нездатність виявити жертву може призвести до порушення її фундаментальних прав та унеможливити притягнення злочинців до відповідальності.

Часто жертви злочинів відчувають себе негідними допомоги суспільства, адже нерідко стикаються з осудом замість співчуття. Для молодих жертв торгівлі людьми, які не мають достатнього життєвого досвіду або інтелектуальних здібностей, критично важливою є допомога кваліфікованого психолога, що спеціалізується на роботі з дітьми або людьми з психологічними особливостями.

У роботі з постраждалими вкрай важливою є присутність незалежного консультанта (психолога або довіреної особи). Це допоможе жертвам справлятися зі складними психологічними станами та сприятиме нормалізації їхнього психофізичного стану. Наприклад, польське законодавство передбачає Національний інтервенційно-консультативний центр для жертв торгівлі людьми, де допомога надається безкоштовно, а кожен випадок ретельно аналізується. Особливе значення має Програма підтримки та захисту жертв та свідків торгівлі людьми. Її основна мета – забезпечити жертвам право на гідне життя та реалізацію їхніх прав. Учасниками цієї програми можуть бути й іноземні громадяни, які стали жертвами такого злочину. Вважається, що відчувши підтримку, постраждалі починають більше довіряти правоохоронцям та надавати більш відверту інформацію, що стабілізує їхню поведінку як свідків злочину.

Незважаючи на те, що світова спільнота прийняла чимало міжнародних нормативно-правових актів для запобігання та протидії торгівлі людьми та рабству, не всі держави, включаючи Україну, успішно виконують ці зобов'язання. В Україні органи державної влади, некомерційні, громадські та міжнародні організації співпрацюють у боротьбі з торгівлею людьми, проводячи дослідження, просвітницьку роботу серед мігрантів та рейди для виявлення та порятунку жертв. Однак цих заходів недостатньо.

Ми пропонуємо посилити боротьбу з торгівлею людьми шляхом:

- *усунення економічних стимулів*: активніша робота з ліквідації економічної зацікавленості роботодавців у використанні рабської праці.
- *підвищення правової грамотності*: зниження правового нігілізму у сфері трудового та міграційного законодавства.
- *розширення співпраці*: організація тіснішої співпраці між вітчизняними та міжнародними правоохоронними органами, некомерційними, громадськими організаціями та науковими інститутами для спільної боротьби з торгівлею людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage <https://publications.iom.int/books/global-estimates-modern-slavery-forced-labour-and-forced-marriage>.